

Válasz Hárs Ágnes bírálataira

Melegh Attila

Köszönöm a bíráló komplex értékelését. Hárs Ágnes fontos és megkerülhetetlen empirikus munkáival maga is gyakran hivatkozott szerzője a dolgozatomnak. Elemzései mindvégig inspirálóak és bizonyos kulcsproblémák esetében irányadóak voltak számomra, ahogy ezt a disszertációmban jeleztem is.

A bíráló első kritikai megjegyzése a következő: „Hiányzik azonban az olvasó számára a dolgozat időben és térben jól körülhatárolt elhelyezése”. Dolgozatomban a történeti korszakolás a globalizációs ciklusokkal kapcsolatos szakmai konvenciókat követte. David Harvey, Chase-Dunn és a disszertációban hivatkozott más szerzők nyomán a globálizációs nyitás megindulását a hetvenes és a nyolcvanas évek fordulójára tettem. Ez után a korszakhatár után a globalizáció a kilencvenes évektől bontakozik ki teljes erővel. Minden új történeti korszaknak, vagy ahogy a dolgozatomban használok, "ciklusnak", van egy kezdeti időszaka és van egy felívelő szakasza, amelynek a 2008-s válság óta látjuk a platóját, és részben a hanyatlását is. A disszertáció először kimondottan az 1980-as évekbeli nyitás kiinduló, kezdeti időszakának diskurzív helyzetét veszi szemügyre (lásd 26. oldal és az ottani fejezetcím). Majd a materiális viszonyokat elemzi főképp a 1990-es és a 2010-es évek vége közötti időszakra vonatkozóan (85. oldaltól). A globális modell és a regionális elemzések esetében az 1990-es évtől a 2019-es évekig követem a folyamatokat, és a későbbiekben mindvégig eszerint járok el, ha az adatok ezt megengedik. Majd pedig visszatérek a 90-es évek utáni időszak diskurzív történéseire (225-226. oldal, 235. oldal).

Az esetenkénti utalás korábbi ciklusokra nem a korszakolás bizonytalanságát jelentette, mindösszesen jelezni szerettem volna például Ulf Brunnbauer (2016) és mások munkássága alapján, hogy nem ez volt az egyetlen ilyen nyitási ciklus -- amint azt a többször idézett Chase-Dunn (2000) is egyértelműen jelzi az *American Sociological Review* hasábjain. Ez utóbbi mű azért volt fontos számomra, mert szerettem volna elkerülni annak a látszatát, hogy globalizációs nyitás és migráció összefüggése csak erre az időszakra vonatkozóan kutatható. A bíráló által idézett félmondatok mindegyike beleilleszthető a fenti keretbe. Mindenesetre köszönöm a bíráló megjegyzését, és amennyiben bármi pontatlanság e téren fennállna, akkor azt az esetlegesen megjelenő könyvben javítani fogom.

A földrajzi lehatárolások az elemzésben sajátos lépéssorban öltöttek testet. Tudatosan és újtó szándékkal egy szűkülő optika szerint jártam el. A globális szintről indultam mind materiális mind pedig diskurzív szinten. A globális szervezetek diskurzusaival, az ENSZ teljes körű népesedéspolitikai adatbázisával kezdtem, miközben áttekintem a nemzetközi szakmai folyóiratok vitáit. Majd főképp az ENSZ és a Világbank adatai alapján dolgoztam egy tágran értelmezett európai szinten, amit a 130. oldalon meg is indokoltam a *Miért Európa?* című fejezetben. Majd pedig a kelet-európai térségre koncentráltam, legalább a kisebb államokra Ukrajnáig, Grúziáig és Örményorszáig, illetve a Balti Államokig bezárólag. Belarusz és Oroszország kimaradt, mert mind adatok, mind pedig elemzések híján nem volt módom ezeket az országokat beilleszteni a feltárt típusokba (175. oldal). Ezt a hiányosságot vállalom, de azt remélem, hogy a többszintű kontextuális elemzést is magában foglaló komparatív analízis így is meggyőzőnek bizonyul. Ugyanakkor sikerült elkerülnöm azt a hibát, hogy a pontosabb értelmezés számára globális és kontinentális referenciapontokat jelöljek ki. Ettől függetlenül köszönöm a megjegyzést, és az eddigieknél is pontosabb és határozottabb elhatárolásokat az esetleges későbbi munkában elvégzem.

A bíráló a történeti fordulat előtti állapot elemzésének hiányára is utal. A disszertáció az alapvető változók és szempontok esetében törekedett a korszakváltás megmutatására. A demográfiai diskurzusok esetében a típusok bemutatásai hosszabb történeti áttekintéssel indultak, hiszen csak így lehetett eljutni a kiindulópontul szolgáló nyolcvanas évekhez. A kifejezések és periodikák történetére vonatkozó adatok 1960-tól kezdődtek. Az elemzés az alap intenzitás változók esetében is a hetvenes évekkel kezdődik a 26. oldalon, és a gazdasági téren érvényesülő történeti ciklusok eredményeit a dolgozat több helyen is idézi és beépíti (113-114. oldal). A külföldi tőke GDP arányos beáramlása esetében a felfutást igazolandó globális szinten visszatértem a nyolcvanas évekhez (116. oldal). A térbeli szerkezet változása esetében is van történeti felvezető (137-138. oldal). Több változó, adat esetében azonban nem is volt mód a kilencvenes éveknél korábbi időszakra visszatérni, mert éppen a globális piacok folyamatos kiépülése vezetett el bizonyos adatok és idősorok megjelenéséhez, éppen ezért ezek nem állnak rendelkezésre, különösen nem összehasonlítható módon.

A bíráló azt is kifogásolja, hogy a jóléti szolgáltatások biztosításának problémáját, az elvándorlókat, illetve bevándorlókat és a helyi népesség közötti versengés formáit, súlyát, változását „térben és időben nem elemezve” használok. A megjelölt rész (III.1.4.) a globális szint elemzésénél jelenik meg, és ott azon strukturális rész globálisan adatolt elemzésre kerül sor, amely azt mutatta, hogy miképpen alakultak az egészségügyi kiadások, az elosztási arányok, a generációk közötti transferek (ez utóbbi Lee-Mason megállapításai szerint) az idősödés és az időskori függőség szempontjából, néhány, az irodalomban is széles körben megfigyelt összefüggés alapján. A globális szintű vizsgálat során ez a változó, éppen a belső bizonytalanságok miatt, végül nem került be a modellbe. Ennek alkalmazása mindmáig foglalkoztat, és remélem, hogy egy jövőbeli munkámban e fontos, a bíráló szerint is kiemelt jelentőségű jelenségcsoport beépítésre kerülhet.

Az adott probléma térbeli felbontására a disszertáció logikáját követve, későbbi részekben került sor, különös tekintettel a kelet-európai térségre (170-171. oldal a kelet-európai demográfiai és migrációs pályák elemzése során (III.4. fejezet). E keretben külön is vizsgálat tárgyát képezte a migrációs versengés hipotézise a közép-európai típus, de különös tekintettel Magyarország esetére vonatkozóan (III.4.2 fejezet), ahol bevezetésre került a fiktív migrációs csere fogalma is. Az itt használt adatok és elemzések tesztelése korábban már megtörtént a Population Europe tematikus számában¹. Ezen elemzés során kiderült, hogy miért a közép-európai típus lehetett az, amely nagyobb strukturális lehetőséget adott a munkaerőpiaci és a jóléti versengésre. E kérdéskör, amelyen belül a bíráló úttörő, és a dolgozatban is hosszabban idézett elemző munkát végzett, minden bizonnyal bővebb tárgyalást is megérdemelne. A dolgozatom egyik eredményének tartom, hogy erre felhívja a figyelmet. Egy nagyobb komplex elemzés sok esetben azzal ér el eredményt, hogy rámutat azokra a kulcsfontosságú helyekre, ahol további mélyfúrásokra lenne szükség. Mindeközben persze az általam is kijelölt globális és kontinentális viszonyítási pontokat is létre kell tudnunk hozni.

¹ Melegh, Attila – Papp Z., Attila (2018): Historical Links and Integration of Migrants from Neighbouring Countries in Hungary. In: Aimie Bouju - Andreas Edel (eds.): Similar but Different Inclusion and Exclusion of Immigrant Communities Sharing Similar Cultural Backgrounds with Their Host Societies. Population Europe Discussion Paper No. 8., pp.47-53. <https://www.population-europe.eu/discussion-paper/discussion-paper-no-8-similar-different>. További felhasznált kvalitatív elemzések, amelyek szintén ebben az irányba mutatnak. Katona, Noémi and Attila Melegh (eds) (2020) Towards a scarcity of care? Tensions and contradictions in transnationalelderly care systems in central and eastern Europe. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung and Napvilág Kiadó; Melegh, Attila, Dóra Gábor, Gabriella Gresits és Dalma Hámos (2018): Abandoned Hungarian workers and the political economy of care work in Austria. Review of Sociology of The Hungarian Sociological Association 28(4): 61-88". További idézett szerzők, akik szintén rámutattak e jelenség fontosságára: Andor László, Csepeli György és Örkény Antal, Ságvári Bence és Messing Vera, Dorothee Bohle és Greskovits Béla.

A bíráló szerint a disszertáció nem tér ki arra, hogy a migrációs fordulat nagyrészt régióon belül zajlott le. A munka során a globális migrációs kapcsolatháló változását Abel és Sanders becsült flow adatai alapján végeztem el az 1990 és 2010 közötti időszakra vonatkozóan. A dolgozat megírásáig csak erre az időszakra álltak rendelkezésre adatok. Ennek során ugyan a bíráló által számolt arányokat csak Európa esetében vizsgáltam 1990 és 2013 között (152. oldal). Itt a bíráló részleges adataival összhangban komoly arányváltozást nem lehetett megfigyelni a kontinensen belül és kívül született bevándorlói stock arányában. A bíráló által is megjelölt részben, a térbeli elemzés során azonban mindvégig törekedtem a főbb kontinensen belüli áramlások megmutatására, és jelentőségük igazolására. Így volt ez Afrika, Dél-Ázsia, Nyugat-Ázsia esetében, és különösen Európa esetében főképp Kelet-Európára koncentrálva (138-146. oldal). Ennek során jutottam a következő megállapításra: *„Összességében a globalizáció előrehaladtával a világ egy, a kontinensek közötti migrációs áramlások tekintetében erősebb kapcsolati hálót hozott létre, és kevésbé meghatározó már az adott térségen belüli migráció (Afrika, Dél-Ázsia), bár még mindig a kontinenseken belüli migráció adja ki az összesített flow adatok legnagyobb hányadát”* (146. oldal). Tehát egyetérték a bírálással, hogy a fordulat úgy zajlott le, hogy ez nem csak a kontinensek közötti áramlásban jelent meg, és mind a flow és mind a stock adatok igazolják ezt a stabilitást. Disszertációm azonban azt is hangsúlyozza, hogy a háló egyre sűrűbbé és összetettebbé vált, új utak nyíltak meg, és új kapcsolatok jöttek létre, amely változások szerepet játszhattak a migrációs diskurzusok átalakulásában, és a „migrációs pánik” létrejöttében. Azonban ez a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a globalizációs hipotézisnek mindez ellentmondana. Hiszen a globalizációs nyitás elsősorban egy társadalmi és gazdasági folyamat, és például a tőke mozgás térségeken belül is elindíthat komoly vándormozgalmakat, amint azt Kelet-Európa esete mutatja az európai szabad piaci blokk kontextusában.

A bíráló felveti, hogy a menekültek és nem menekültek vándorlásának elemzését külön kell választani. Ez nagyon fontos és sok tekintetben helytálló felvetés. A dolgozat maga is azzal zárul, hogy a nagy absztrakt migrációs kategóriák mind tudományos szempontból, mind pedig a közbeszéd szempontjából komoly veszélyeket és problémákat vetnek fel. Mindvégig külön is vizsgáltam a menekültek számainak változását. A modellezés során és az ENSZ adatainak elemzése esetében két okból nem választottam szét ezeket a népességeket. Egyrészt a menedékkérők számbavétele a migrációs mátrixnak csak a bevándorlói részét képezi, és a születési ország szerinti kivándorlásnál állományi szinten ez a megkülönböztetés nem lehetséges. Másrészt azért sem jeleztem ezt, mert a migrációs szakirodalomban eléggé egyértelmű konszenzus van a tekintetben, hogy a menedékkérők csoportja vegyes és kevert, amelyben nem csak menekültek, hanem az e migrációs csatornákat választó, nem menekült vándorcsoportok is megjelennek. Éppen a globalizáció, a globális egyenlőtlenségek, gazdasági átalakulások, az Észak-Dél ellentétek miatt ezen csoportok elemzése nehezen szétválasztható, és mindkét folyamatot egyaránt a társadalmi átalakulásba kell illeszteni². Megjegyzem, hogy a modellezés során próbálkoztam egy polgárháborús és konfliktus indexszel is, de az összmigrációs szinten a hatás bizonytalan volt, és nem mutatott szisztematikus jelleget (118. oldal). A konfliktus változó alakulásában a menedékkérők hullámaival csak leíró statisztikai alapon volt kongruencia (91. oldal).

A bíráló az elvándorlók állományának népességre vetített arányát nem tartja megfelelő magyarázott változónak. Szerinte az „többszörösen számbaveszi az elvándorlókat, míg a visszavándorlás

² CASTLES, S. (2003). 'TOWARDS a Sociology of Forced Migration and Social Transformation', *Sociology*. 37 (1), 13-34. STEPPUTAT, F and SØRENSEN, N.N *Sociology and Forced migration* In: Elena Fiddian-Qasmiyeh, Gil Loescher, Katy Long, and Nando Sigona (eds): *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration* Oxford, Oxford University Press, 2014, pp. 86-99.

lehetőségétől eltekint". Úgy vélem, az állományi (születési ország szerinti) ráta nem becsüli felül az elvándorló arányt, hiszen egy időpillanatra vonatkozó állóképet feszít ki, és ezért nem értelmezhető kumulált flow adatként. A többszörös migráció ezért ebben az esetben nem jelenthet problémát. A megközelítés inkább alulbecsli a mértéket, hiszen a kifeszített időpillanaton túl nagyobb oda-vissza mozgás lehetséges. A bíráló javasolja ugyanakkor, hogy a nevezőben adjam össze az elvándorló állományt és a maradó népességet, és így képezek arányt. Ezt mindenképpen megfontolandónak tartom, köszönöm a felvetést. A mintára gyakorolt hatást is át kell persze gondolni. A nagy elvándorlású országok esetében, csak kicsi népességű államok estek ki az elemzés eddigi mintájából. Nem az arány nagysága számított, hanem a migrációs viselkedésük bizonytalansága okán döntöttem így. A szakma általában ezt a szűrést javasolja is.³

A bíráló azon megjegyzése, amely szerint érdemes volna további változókat is bevonni, főképp a kiinduló időszak rátájának dominanciája miatt, megfontolandó, és mint már fentebb is jeleztem, a gondolkodás folytatódik, a biztatást hálásan köszönöm. Gondos vizsgálatokra lesz szükség, mert az eddigi munka során is sok, első körben jónak tűnő változót ki kellett hagyni, többek között a multikollinearitás miatt.

A bíráló utolsó megjegyzése szerint nem támasztom alá Kelet-Európa és Latin Amerika migrációs fordulatban betöltött jelentős szerepére vonatkozó állításomat. Mint azt már Szigeti Péter felvetése kapcsán is jeleztem, ez annyiban igaz, hogy nem a teljes körű globális összehasonlítás volt a célom, hanem egy szűkülő perspektívájú, Kelet-Európára összpontosító elemzés komplex és tudatos lépéssorát követtem. A fenti állítás a globális modell elemzése során beépített félperfiéria dummy változó hosszabb távon érvényesülő szisztematikus hatása kapcsán fogalmazódott meg, és összekapcsolódott a tőkeáramlás modellben feltárt jelentőségével. Mint azt Szigeti Péter kérdéseire adott válaszomban is tisztáztam, e két térség együttes szerepét a viszonylag magas (átlag feletti) és növekvő elvándorlási rátája, illetve a tőkebeáramlás viszonylagosan magas szintje indokolja. Azonban itt is elsősorban a mi térségünk számára próbáltam külső referenciapontokat kijelölni. Ez a perspektíva további összehasonlító munka során mélyíthető el, terveim szerint a munkálatok ezirányban fognak folytatódni.

Még egyszer köszönöm a lényegbevágó megjegyzéseket! Bízom benne, hogy szerény dolgozatom további inspirációul szolgál a szakma számára a globális összehasonlító munka elvégzéséhez.

³ de HAAS, H. (2010). Migration transitions. A theoretical and empirical inquiry into the developmental drivers of international migration. DEMIG project paper, 1. International Migration Institute (IMI), Oxford Department of International Development, Queen Elizabeth House (QEH), University of Oxford. 23. o., 26-27.o